

Etnografisch onderzoek: het perspectief van de ander

Evert Bisschop Boele

Etnografisch onderzoek is een intensieve en langdurige vorm van kwalitatief onderzoek, waarin het perspectief van de ander centraal staat. Evert Bisschop Boele beschrijft de kenmerken en laat zien dat deze vorm van onderzoek een diep inzicht oplevert in de complexiteit van het dagelijks leven.

Etnografisch onderzoek is een heel eigen vorm van onderzoek. Het gaat niet om het opsporen van causale relaties en (meestal) ook niet om het ontwerpen van interventies of het aantonen van de effectiviteit daarvan, maar gaat daar in zekere zin aan vooraf. Een etnografisch onderzoeker probeert de werkelijkheid te begrijpen, en wel door in de huid van anderen te kruipen en te begrijpen wat die anderen beweegt. Het gaat in etnografisch onderzoek altijd om het perspectief van de onderzochte. Wat brengt het bespelen van een instrument mensen, vanuit hun eigen perspectief? Of: kunnen we begrijpen waarom sommigen geen instrument bespelen? Globaal gesproken, zegt de antropoloog Clifford Geertz (1972, 1973), stellen antropologen zich de simpele en tegelijk moeilijke vraag: 'What the hell is going on here?' Etnografie is interpretatief beschrijvend onderzoek. Het probeert te komen tot een plausible duiding van de leefwereld van 'de ander'.

Vormen van etnografische data

Etnografisch onderzoek werkt globaal genomen met drie vormen van data: observaties, interviews en documenten/artefacten ('dingen'). Die data zijn kwalitatief: het gaat niet om het verzamelen van getallen teneinde oorzaak-gevolgrelaties te berekenen. Getallen – tellen en meten – kunnen wel een rol spelen in etnografisch onderzoek: je kunt door te tellen beschrijven hoeveel uur per week bepaalde mensen gemiddeld een instrument bespelen, hoe groot de verschillen tussen individuen zijn, op hoeveel verschillende plekken dat gebeurt. Maar die gegevens vormen een hulpmiddel om iets te beschrijven, niet het doel.

Dikwijls wordt van de drie databronnen observatie als belangrijkste gezien. Wil je iets begrijpen van anderen, dan moet je kijken naar wat die anderen doen. Meestal gaat het daarbij om participerende observatie: de onderzoeker is geen 'fly-on-the-wall', maar participeert in het leven van de onderzochten. Hij doet mee, probeert niet alleen te zien, maar ook te horen, voelen, ruiken en proeven wat het betekent om het leven van die ander te leven. Dat kost tijd. Snelle etnografie bestaat niet; een vuistregel uit antropologisch etnografisch onderzoek is dat de onderzoeker minimaal een jaar lang participierend observeert.

Participerende observaties worden van oudsher vastgelegd in veldwerknotities. De onderzoeker houdt daarin nauwgezet bij wat hij meemaakt zodat hij dat later kan duiden. Tegenwoordig combineren onderzoekers dat vaak met audiovisuele vastlegging. Zo hoeven onderzoekers bij latere analyse van de data niet uitsluitend te vertrouwen op de veldwerknootities en het eigen geheugen.

Naast participerende observaties zijn interviews een tweede belangrijke vorm van data in etnografisch onderzoek. Gewoonlijk zijn dat geen (semi-) gestructureerde interviews, maar open interviews. De achterliggende

gedachte is dat de onderzoeker met (semi-)gestructureerde interviews teveel structuur oplegt, terwijl het onderzoek juist draait om de manieren waarop de onderzochte zijn eigen leven structureert. Interviews zijn vaak informeel en hebben vaak een narratief karakter.

Daarnaast verzamelt de onderzoeker tijdens het veldwerk documenten en dingen die in het dagelijks leven van de onderzochten een rol spelen. Die kunnen immers veel zeggen over de onderzochten: wie geïnteresseerd is in de musiceercultuur van anderen, doet er goed aan ook te kijken naar de gebruikte instrumenten, de aanwezigheid van een cd-verzameling, de manier waarop die verzameling in de kast staat, blogs of discussiesites over musiceerervaringen, het huishoudelijk reglement van de lokale fanfare of de website van de band waarin onderzochten spelen.

Analyse: op zoek naar duiding

De onderzoeker analyseert de verzamelde data (veldwerknooties en/of audio- en video-opnames; opnames of transcripties van interviews; documenten en artefacten) in samenhang. Die analyse gebeurt vaak volgens het model van de *Grounded Theory*, een onderzoekstraditie die zeer veel gemeen heeft met de etnografie. Het houdt in dat de onderzoeker data voorziet van codes die aanvankelijk nog heel dicht bij de ruwe data liggen, maar allengs, naarmate de interpretatie vordert, abstracter worden totdat uiteindelijk een abstracte, maar sterk in de empirie gewortelde duiding ontstaat: de ‘grounded theory’ van het onderzochte domein. Daarbij wordt in het begin de richting van de duiding vaak zeer open gelaten. De concrete onderzoeksvraag vormt zich vaak in de loop van de dataverzameling en -analyse.

Dataverzameling en data-analyse zijn dikwijls geen strikt gescheiden fases. Terwijl de onderzoeker data verzamelt, begint de analyse al, en die beginnende analyses bepalen op hun beurt ook weer het vervolg van de dataverzameling. Voor analyse van etnografische data gebruiken onderzoekers tegenwoordig dikwijls computerprogramma’s voor kwalitatieve data-analyse als NVivo of Atlas.Ti. Met deze programma’s kun je coderen en codesystemen beheren, maar ze voeren geen analyses uit. In de interpretatie van de data staat de onderzoeker zelf voortdurend aan het roer, de resulterende analyse is niet het resultaat van Atlas.Ti of NVivo, maar de duiding van de onderzoeker zelf.

Een voorbeeld: een etnografie van een shantykoor

Als voorbeeld van etnografisch onderzoek presenteer ik kort mijn eigen onderzoek naar een shantykoor, een koor dat zeemansliederen zingt. Ik was nieuwsgierig naar de betekenis van deze praktijk voor de deelnemers. De centrale vraag van het onderzoek was aanvankelijk dan ook: ‘Welke betekenis heeft het shantykoor in Veertienhuizen (een pseudoniem) voor zijn leden?’

Om dat te onderzoeken werd ik lid van het shantymoor. Ik zing elke dinsdagavond mee bij de repetities en participeer zoveel mogelijk in optredens en kooruitjes. Ik houd nauwgezet veldwerknooties bij, waarbij ik schrijf over wat ik zie (hoor, voel, ...), over mogelijke interpretaties daarvan, en ook over wat het met mij doet. Ik heb van enige tientallen repetities audio-opnames gemaakt en zal binnenkort nog een klein aantal video-opnames maken. Daarnaast interview ik alle circa 35 koorleden (interviews duren gemiddeld circa twee uur, worden afgenomen bij de leden thuis en hebben het karakter van een informeel gesprek) en verzamel ik documenten (gebruikte liedteksten, ledenblaadjes, e-mails, notulen van ledenvergaderingen) en dingen. Dat laatste doe ik vooral door ze te fotograferen en te beschrijven: de gebruikte koorleding, rekwisieten bij optredens, maar ook de inrichting van de repetitieruimte en ruimtes waar we optreden, et cetera.

Ik ben inmiddels het vijfde jaar van mijn parttime participerende observatie ingegaan. De dataverzameling is bijna compleet en uiteraard is in mijn hoofd en ook in mijn veldwerknooties de analyse al lang aan de gang, ook omdat ik regelmatig publiceer en presenteer over dit werk-in-uitvoering. Maar de intensieve analysefase, inclusief het coderen van de verzamelde data en het komen tot een analyse, zal dit jaar beginnen. Daarbij is, merk ik, mijn onderzoeksvraag ook aan het verschuiven. Waar ik eerst, nogal naïef, geïnteresseerd was in 'de betekenisgeving' door de shantymoorleden, ben ik nu meer geïnteresseerd in de manieren waarop het lukt om, ondanks de enorme verschillen in betekenisgeving in en tussen de leden van het koor, toch week in week uit weer een shantymoor te realiseren.

Vier discussiepunten

Ik stip tot slot graag vier actuele discussiepunten aan rond etnografisch onderzoek: ethiek, reflexiviteit, macht, en kunst.

Ethiek

Etnografisch onderzoek gaat over anderen en probeert inzicht te krijgen in het leven van anderen vanuit hun eigen perspectief. Maar over het algemeen hebben die anderen niet gevraagd om dat onderzoek, en als etnografisch onderzoeker vraag je veel van de onderzochten: je wilt inzicht in hun dagelijks leven, hun drijfveren en hun processen van betekenis- en zinging. Dikwijls word je met open armen ontvangen, maar desondanks geldt dat onderzoeksethiek hier van groot belang is. Dat geldt natuurlijk voor elk onderzoek, maar in etnografisch onderzoek in versterkte mate, omdat je zo diep graaft in andermans leven.

Drie ethische principes zijn hierbij van belang: informed consent, niet-schadelijkheid en eigenaarschap. Informed consent houdt in dat onderzochten moeten weten dat ze onderzocht worden – undercover etnografisch onderzoek

is in principe niet toegestaan – en daar ook toestemming voor moeten geven. In mijn onderzoek naar het shantymusiek wisten de leden dan ook vanaf het moment dat ik lid werd dat ik onderzoek deed naar het koor. Verder mogen onderzoeksresultaten niet schadelijk zijn voor de onderzochten. In de praktijk betekent dat soms dat je zaken die je waarneemt, niet expliciet kunt meenemen in bijvoorbeeld publicatie over het onderzoek. En bij eigenaarschap geldt bijvoorbeeld dat interviewopnames in principe het bezit van de geïnterviewde zijn. Geïnterviewden hebben recht op een kopie van opnames en/of transcripties, en hebben altijd het recht om hun interview terug te trekken. De onderzoeker moet dan opnames en transcripties vernietigen en kan ze niet langer als data meenemen in het onderzoek.

Reflexiviteit

Etnografie is een zwaar interpretatieve vorm van onderzoek. Dat betekent dat de onderzoeker sterk aanwezig is, niet alleen in de data-analyse (die geen neutraal proces is, maar een interpretatie door die ene individuele onderzoeker), maar ook in de dataverzameling. De onderzoeker beslist welke data worden geproduceerd, en door zijn aanwezigheid in het veld dat hij onderzoekt, beïnvloedt hij dat veld: het shantymusiek dat ik bestudeer, is onmiskenbaar beïnvloed door mijn aanwezigheid als onderzoeker. Dat is niet te vermijden en de enige uitweg is acceptatie daarvan, gecombineerd met een reflexieve houding waarbij de onderzoeker voortdurend zijn eigen positie in het onderzoek expliciteert. De reacties van mijn medekoorleden op mij als onderzoeker geven mij inzicht in hun leefwereld. In de analyse van mijn data moet ik, naast wat de data mij vertellen, voortdurend gespist zijn op de vraag wat ik van mijzelf in de data leg. Zoals mijn promotor Peter Alheit altijd zei: 'Data spreken niet – de onderzoeker spreekt.'

Omdat de onderzoeker zo present is in etnografisch onderzoek, is in de loop der tijd een etnografisch genre ontstaan dat auto-etnografie heet. Hierin verlegt de focus van het onderzoek zich van de onderzochten naar de onderzoeker zelf. Door te rapporteren en te interpreteren wat het onderzoek met de onderzoeker doet, geeft deze uit de eerste hand inzicht in processen van betekenisgeving. De keerzijde van dergelijk onderzoek is dat het bijzonder persoonlijk, impressionistisch en soms ook naar binnen gekeerd wordt – een goed voorbeeld daarvan is het artikel 'Wording Pictures' van Karen Scott-Hoy en Carolyn Ellis (2008). Omdat in auto-etnografisch onderzoek de onderzoeker zelf ook onderzoeksobject is, is deze stroming relevant voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in actieonderzoek/practitioner research, vooral ook vanwege de nog steeds doorgaande theoretische en methodologische debatten op hoog niveau over de auto-etnografie.

Macht

Macht is op twee manieren van belang in etnografisch onderzoek. Om te beginnen heeft etnografisch onderzoek zijn wortels in de culturele

antropologie, en daarmee in het koloniale tijdperk. De basis van de culturele antropologie werd gelegd in de vroege twintigste eeuw, onder meer door Malinowski (2013[1922]) aan wie de eerste explicitering van de participerende observatie wordt toegeschreven; en Malinowski bouwde voort op vele decennia van onderzoek door zowel veld- als bureau-onderzoekers. Met de dekolonisatie kwam er fundamentele kritiek op de culturele antropologie en etnografie: leidt etnografisch onderzoek niet tot ‘othering’, in de vorm bijvoorbeeld van exotisering van andere culturen? Wie zegt dat de onderzoeker het recht heeft zich het perspectief van de ander toe te eigenen? En welke zeggenschap hebben de onderzochten over de resultaten van het onderzoek? De debatten over ethische kwesties en reflexiviteit zijn enorm gestimuleerd in dit postkoloniale debat.

Maar macht is niet alleen een methodologische en ethische kwestie. Het is ook zelf een belangrijk onderwerp van etnografisch onderzoek. De onderzoeker zoekt naar het perspectief van de onderzochten, maar dat perspectief is niet machtsneutraal: het is voor een deel ook het resultaat van de machtsverhoudingen in de samenleving waarvan de onderzochten deel uitmaken. Etnografisch onderzoek is een krachtige methodologie om van binnenuit zichtbaar te maken hoe machtsverhoudingen inwerken op het dagelijks leven: wie gebruikt welke woorden en waar komen die woorden vandaan? Wie heeft recht van spreken en van handelen in de onderzochte praktijk en op grond waarvan? Etnografisch onderzoek heeft daarmee een uitgesproken kritisch potentieel (zie bijvoorbeeld Perkins, 2013), dat vervolgens vooral moet worden ingezet vanuit een voortdurende reflexieve houding jegens de machtspositie die de onderzoeker zelf tegenover de onderzochten en in de samenleving inneemt.

Kunst

Ten slotte is kunst een belangrijk thema in etnografisch onderzoek, opnieuw op twee manieren: als object van etnografisch onderzoek en in methodologisch opzicht. Etnografisch onderzoek naar kunst wordt al vanaf het ontstaan van de discipline veel verricht. Dikwijls wordt kunst dan niet apart onderzocht, maar als onderdeel van de totale onderzochte realiteit, waarbij het belang van kunst voor de onderzochten als bijvoorbeeld expressiemiddel, als drager van rituelen, als vrijplaats en broedplaats, in beeld wordt gebracht.

De discipline waaruit ik stam, de etnomusicologie, is de verzelfstandiging tot een aparte discipline van onderzoek naar ‘music-in-culture’ of ‘music-as-culture’. Het is ontstaan als een combinatie van musicologie en culturele antropologie, met participerende observatie als de leidende vorm van dataverzameling. De etnomusicologie heeft inmiddels een lange staat van dienst en leverde belangrijke onderzoekers als Alan Lomax (‘cantometrisch’ onderzoek waarin de relatie tussen zangstijl en cultuur wordt onderzocht), Alan Merriam (belangrijke inzichten over de functies van muziek), Bruno Nettl (die onder meer een etnografische studie van Amerikaanse conservatoria

schreef), Gilbert Rouget (baanbrekend overzicht van muziek en trance), Steven Feld ('acoustemology'-onderzoek naar de relatie tussen muziek en omgevingsgeluid) en de Nederlander Jaap Kunst, bekend van zijn studies van de muziek in toenmalig Nederlands-Indië en de man die de term 'etnomusicologie' internationaal geaccepteerd kreeg.

Etnografisch onderzoek naar kunst leidde ertoe dat er meer en meer geëxperimenteerd werd met vormen van onderzoek waarin kunstbeoefening door de onderzoeker zelf een centrale vorm van dataverzameling werd, en de resultaten daarvan onderdeel werden van de onderzoeksresultaten. Zeker in combinatie met de toenemende reflexiviteit en de opkomst van de auto-etnografie ontstaat er de laatste decennia een interessant domein van 'arts-inspired' en zelfs 'arts-based' etnografisch onderzoek dat grenst aan het domein van artistiek onderzoek (zie voor een overzicht Knowles & Cole, 2013). Het heeft voor artistiek onderzoek ook een meerwaarde: artistiek onderzoek kan voor diepgaande discussies over reflexiviteit en over machtsposities in onderzoek juist bij de etnografie te rade gaan.

Tot slot

Etnografisch onderzoek is kwalitatief interpretatief onderzoek naar het perspectief van de ander via participerende observatie, open interviews en de bestudering van documenten en artefacten. Volwaardig etnografisch onderzoek kost veel tijd, is intensief en vraagt veel reflexiviteit van de onderzoeker. Het is niet iets dat je er even bij doet; en het is (daardoor) ook duur. En het is voortdurend in beweging, zoals de debatten rond ethiek, reflexiviteit, macht en kunst in de etnografie laten zien.

Maar als het goed gedaan wordt, biedt het een diepe blik in de complexiteit van het dagelijks leven van anderen en onszelf, die moeilijk op andere manieren te genereren zijn. Een voorbeeld van dergelijk onderzoek in cultuurparticipatie is hierboven al aan de orde geweest. De blog 'Nieuwe cultuuruitingen' op de website van het LKCA kan wellicht gezien worden als een vorm van 'ethnography-light'. Voor cultuureducatie is bijvoorbeeld Patricia Shehan Campbells studie *Songs in Their Heads* (2010) een voorbeeld. Zij onderzoekt de relatie tussen het muzikaal gedrag van kinderen buiten school (bijvoorbeeld op het schoolplein) en het binnenschoolse muziekonderwijs.

Naast volwaardig etnografisch onderzoek bestaat er ook etnografisch geïnspireerd onderzoek, waarin een onderzoeker bijvoorbeeld kortere periodes van (participerende) observaties of open interviews met een onderzoeksontwerp integreert. Vooral in cultuureducatief onderzoek biedt dat kansen om de empirische gegrondheid van het onderzoek te versterken. Etnografisch onderzoek is daarmee een krachtig ijkpunt voor andere vormen van onderzoek, en ook een inspiratiebron waar het gaat om de fundamentele

interesse in de leefwereld van anderen, hun waarden, hun perspectief op de werkelijkheid, hun context, hun manieren van betekenis- en zingeving. Het relativeert het belang van de onderzoeker en geeft het woord aan de onderzochten. Dat is voor mij de grootste waarde ervan.

Evert Bisschop Boele is
bijzonder hoogleraar Betekenis
van Cultuurparticipatie aan de
Erasmus Universiteit Rotterdam
en lector Kunsteducatie aan de
Hanzehogeschool Groningen.
E e.h.bisschop.boele@pl.hanze.nl

Literatuur

Campbell, P. S. (2010). *Songs in their heads: Music and its meaning in children's lives*. Oxford: Oxford University Press.

Geertz, C. (1972). Deep play: Notes on the Balinese cockfight. *Daedalus*, 101(1), 1-37.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. New York, NY: Basic Books.

Knowles, J. G., & Cole, A. L. (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues*. London: Sage.

Malinowski, B. (2013[1922]). *Argonauts of the western pacific: An account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.

Perkins, R. (2013). Learning cultures and the conservatoire: An ethnographically-informed case study. *Music Education Research*, 15, 196-213.

Scott-Hoy, K., & Ellis, C. (2008). Wording pictures: Discovering heartfelt autoethnography. In J. G. Knowles & A. L. Cole (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues* (pp. 127-140). London: Sage.